

УСПЕШНИ РОМИ О РОМСКИМ УМЕТНИЦИМА И ЊИХОВОМ ДОПРИНОСУ КУЛТУРИ¹

ДРАГОЉУБ Б. ЂОРЂЕВИЋ*
ДРАГАН ТОДОРОВИЋ**

А п с т р а к т. – Ми смо 2006/7. године, истражујући у административним окрузима југоисточне Србије за потребе међународног пројекта *Romani Talents of Southeast Serbia*, по утврђеној процедури интервјуисали двадесет занимљивих, талентованих и успешних Рома – уметника и литерата, новинара и занатлија. Накнадно смо, радећи на пројекту „Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије“, 2011/12, извршили још пет интервјуа у окрузима источне Србије са два предузетника, лекаром, васпитачицом и општинском намештеницом. Међу другим питањима, они су одговарали и на следеће: „Кога ромског уметника највише цените?“

Табела 3 показује да су успешни Роми одлучно издвојили два лица која су дика народа и која су видљива у српској, балканској, европској, па и светској култури: Шабана Бајрамовића (11, 40,74%) и Рајка Ђурића (6, 22,22%). Мада је реч о личном колоплету мисли и асоцијација – свако бирање је и субјективно – тешко да се оваквом избору може ишта пребацити. Ш. Бајрамовић је голем приносилац ромској и српској култури, фолку и блузу, народној песми и *world* музици; апсолутни слухиста који је увек и на сваком месту са собом носио дењке оригиналних композиција изводећи их на непоновљив, тешко достижан начин. Непревазиђен је и Рајко Ђурић, као књижевник и песник. Он је високи интелектуалац племенитог кова, дубоких мисли и високог стила; рекло би се, а да се не погреша, ренесансног замаха, један од неколицине српских Рома знан у васцелој екумени. Неоспорно, био је најумнији српски Ром са великим доприносом и српској култури.

---

¹ У спомен на Рајка Ђурића.

* Машински факултет Универзитета у Нишу, и-мејл: brkab@junis.ni.ac.rs

** Филозофски факултет Универзитета у Нишу, и-мејл: dragan.todorovic@filfak.ni.ac.rs

У нашој анализи је од сржног значаја и питање зашто Роми само цене и поштују традиционалне ствараоце, првенствено певаче и песнике? Да ли у млађем поколењу има уметника који, стварајући на „ромском материјалу“, досежу одређени врхунац у својим областима? Ко у ромском народу, изузимајући узак, претаначак слој интелигенције, уопште зна и одазива се на помен имена сликара Зорана Таировића, позоришног делатника Зорана Јовановића, композитора Зорана Мулића, оперске диве Наташе Тасић Кнежевић, рокера Драгана Ристића (из групе „Кал“) или афирмисаних хип хоп састава? А они, као и још који, могу бити изистински узор и путокази како се ромскост може изграђивати и приказивати знатно савременијим средствима спрам старијих „културних хероја“, који јесу много учинили за *Romanipe* у уобичајеним формама изражавања.

Кључне речи: Роми Србије, ромски допринос култури, Шабан Бајрамовић, Рајко Ђурић, успешни Роми

УВОД

„Роми су озбиљан украс сваке светске културе“.
Миодраг Мики Манојловић

„Ето, због тога мислим: зар не може бити разумевања и за оно што је пре и после ручка, зар није важно и то: како гладна кока просо сања, ако се већ зна да сања просо. Поготову што је јасно где се налази просо, а где сан“.
Недељко Бојдановић

Мики Манојловић, врхунски позоришни и филмски глумац, сажето је изрекао² чињеницу у коју многи сумњају – неки је оспоравају – док поједини иду тако далеко да тврде како Роми немају никакву културу. Ништа погрешније од тога: „Разлог тако крупној омашци лежи у основном непознавању прошлости и садашњице ове старе и широм екумене расејане етничке заједнице, ако одбијемо помисао да је ниподаштавање њене културе резултат вековима усађиваних предрасуда и свагда и свугде гајених стереотипија“ (Ђорђевић, 2010: 29–30).³ Као да има народа без културе!?

2 Изречено другог фебруара 2014. у емисији Прве телевизије „Вече са Иваном Ивановићем“ (реприза).

3 Џудит Оукли (Oukli) (2002: 32–33) сведочи да тој заблуди робују и научници: „Чак и недавно (1993), на амстердамској конференцији о европеанистичкој антропологији, упознала сам водећег пољског антрополога који није крио своју запањеност чињеницом да Цигани, наводно народ без културе, могу бити погодна тема антрополошког истраживања. Огрешила бих се ако не бих додала да је та научница ипак била спремна на промену мишљења.“

Било како да јесте, крајњи је тренутак да, пре других, културолози, ромолози и историчари уметности и књижевности скрупулозно проуче и вреднују ромску културу и уметност, и резултате објаве на светлост дана и њихове приносе сместе у оквире српске (европске и светске) духовне и материјалне културне баштине. Начелно гледано, тај задатак је веома сложен и, када се ради о удаљеној прошлости, питање је да ли се може остварити, то јест да ли је *реконструкција ромске културе* кључни и изводљив посао. Премда је реконструкција ромске културе првотни задатак, јер је ромскост суштаствено отелотворена у духовним умотворинама – митовима и легендама, предањима и причама, песмама и приповеткама, загонеткама и бајкама – памћеним а не бележеним, вазда преношеним с колена на колена,⁴ не треба се надати потпуном успеху у обнављању ромске духовне културе: „Оно што се вековима ‘стално расипало и без трага губило’, преобликовало и мешало са другим, тешко је сада ишчупати из историјске старинарнице и предати га у систематизованом облику надолазећим генерацијама. Стога је можда битније од прворазредног посла – реконструкције, или бар истог значаја, сконцентрисати пажњу на савремену културу Рома“ (Ђорђевић, 2010: 33–34).

Да, нужно је, не занемарујући традиционално и уметничко занатство, усмерити се на *савремену културу и уметности*, учинити видљивим ромске приносе у песништву и белетристици, позоришту и филму, вајарству и сликарству, класичној и народној, новокомпонованој и поп музици, хип хопу и репу, опери и балету... То је, једном страном, сигуран друм самоуздизања етноса и, другом, разбијања распрострањених стереотипа и предрасуда у већинских народа,⁵ односно усклађивања идентитета и имиџа.

4 „’Бела њива...’ ромскога народа све до данашњег дана остала је незасејана, такоређи пуста. Нити је рука ових вечних путника, вазда притиснутих бригом за опстанак, била томе вична, нити су они, истини за вољу, имали неке нарочите потребе за тим. Остало им је да се уздају у памћење. Али, ова драгоценост особина људског духа, често, ни под најповољнијим условима није поуздан чувар. Тако се семе које су Роми понели из Индије, по свему судећи, богато и разноврсно, стално расипало и без трага губило“ (Ђурић, 1990: 5).

5 Примерице, Кети Кидл (Kiddle) закључује за прилике Уједињеног Краљевства да се за Роме ситуација није променила набоље: „Ако је нешто порасло, то је онда разина предрасуда“ (Kiddle, 2004: 125). Погледати за Србију, Северну Македонију и Бугарску у студијама: *Друшћивена удаљеност од Рома* (Тодоровић, 2007), *Romas and Others – Others and Romas: Social Distance* (Ђорђевић, Todorović and Milošević, 2004). Ево списатељеве реакције на новији излив антициганизма у нас: „*Зао човек*: Још једно лице српске нацистичке сцене (овај за разлику од осталих наводно воли животиње) изнео је занимљиво запажање у вези са Ромима. Он наине тврди да, у односу на проценат популације, Роми чине највише кривичних дела, а држава то није у стању да спречи. То можда и јесте тачно, нисам бројао нити ми пада на памет, али не могу да се сетим ниједног Рома да је украо нешто значајно, да је опељешо банку, фирму, државу, да је примио мито. Не знам да Роми чине организован наоружан криминал, да наручују убиства, да пале куће новинарима, да руше зграде бесправно, да сакривају доказе, да опструирају правду, да уништавају демократију, да учествују у паравојним формацијама или да чине геноцид... А тог човека, Срам било човека који, као, воли животиње, а мрзи људе“ (Тиаго Станковић, 2020: 29).

У том смеру анализе знаковит је став ромског уметника Зорана Таировића, који дискутујући идентитет Рома – „оно што он у суштини јесте“ (веровања, ставови, култура) – у расправу убацује сасма нови елемент, односно указује на појам *имиц Рома* који до сада није довољно узиман у обзир и који није ништа друго но слика коју јавност има о том издржљивом етносу. Он успоставља три могућа односа између идентитета и имица: 1. када је имиц бољи од идентитета, тј. када јавност има бољу слику о неком него што он у ствари јесте, 2. када је идентитет бољи од имица, тј. када ромски народ или појединац имају лошију слику у јавности од реалне и 3. када је идентитет једнак имицу, што је идеална ситуација (2015: 214).

Очито да су Роми у другом односу између идентитета и имица „када је идентитет бољи од имица, тј. када ромски народ или појединац имају лошију слику у јавности од реалне“. Значајно је „то што се Таировић залаже за креирање ромског имица у светлу откривања и превредновања до сада затомљене ромске културе, уз коришћење савремених алата и комуникационих правила“ (Ђорђевић, 2018: 173). За ту сврху би требало прилагодити одговарајући маркетинг и менаџмент.

Ромска култура је дакако по критеријуму чврстоће и изграђености *флуидна култура*. Многи мисле да је то њена голема слабост, а оно, уистину, тврдимо ми, јесте њена упоредна предност. Јер, само култура, која је отворена за промену – размену, примање и давање – може бити мултикултурална и интеркултурална, богатити се и гајити толеранцију, по било којој основи имати простора за „другог“ и „друкчијег“ (Ђорђевић, 2014).

УСПЕШНИ РОМИ

Каква је онда улога успешних људи у грађењу позитивног имица и у напору да се учине видљивијим доприноси Рома култури народа у Србији и шире?

Социологија, етнологија и ромологија, које се више баве ромском националном мањином спрам осталих друштвених наука, малецну пажњу су посвећивале Ромима за углед – талентованим и успешним. Испада да су за њих „успешни Роми, прећутани Ром“. А баш они, иако су танушна опна у ромској популацији, приносе култури свога етноса и иних народа у Србији.

Ономад је, бавећи се културом тзв. ромског урбаног рударства, један од нас записао у опозицији спрам друкчијег ромолошког погледа: „Усвајајући становиште по којем су Роми у положају етно класе, промовисано од ромолошкиње Александре Митровић – већина припадника народа нема ништа или има врло мало, живи на ивици немаштине и зависи од социјалне подршке, без икаквог је угледа, презрена и понижена, и без шанси

да оствари своје интересе упркос отпору – и инсистирајући на ставу да њихова култура сиротињства има јаку етничку подлогу, полемишемо с тезом бугарског социолога Николаја Тилкиджиева (Тилкиджиев) којом одбија етничку обојеност животне (не)успешности ромске мањине. Суштину његове поставке да успех нема етнос незамршено је изрекао неименовани бугарски Ром: „Успял или неуспял ром няма, има успял или неуспял човешки индивид[...]“ – „Успешног или неуспешног Рома нема, постоји успешни или неуспешни човек као појединац[...]“ (Ђорђевић, 2020: 105).

Не може се оспорити искуствено сазнање до којег је Бугарин дошао са тимом сарадника и које посведочује да је наступило унутрашње раслојавање,⁶ да се у Рома појављују и развијају виши слојеви, међу којима се истичу: „Роми у бизнису, углавном у малом, али и у средњем, који често ангажују доступну и јевтину ромску најамну радну снагу; Роми *йолийичари* и *ујрављачи*, који се налазе на положајима у државној и локалној власти; локално утицајни *лидери* и *активисти* ‘ромских’ НВО које се баве углавном ‘ромским пројектима’, на пример у вези са напорима за ‘десегрегацију образовања’ етничких мањина, као и практичним пројектима, најчешће у области здравствене културе и васпитања, запошљавања радно способних људи који живе у ромским махалама; *ромска интелекцијација* веома разнородног састава: у образовању – учитељи, помоћници учитеља и други педагошки кадар; у медијима – новинари у ‘ромским’ и другим медијима; уметници – музичари, певачи и свирачи, фолклористи и сл.“ (Тилкиджиев, 2011: 19). Тај толико таначак слој, налазећи се на нивоу статистичке грешке, требало би, уз помоћ шире заједнице, да запне и помогне оснаживање истоплеменика како би се главнина Рома уздигла изнад етнокласног статуса, раскинула алке апсолутног сиромаштва и приближила окружујућој нацији и иним народносним скупинама.

Ми смо управо, 2006/07. године изучавајући за потребе међународног пројекта *Romani Talents of Southeast Serbia*,⁷ имали у виду двадесет занимљивих, талентованих и успешних Рома: уметника и литерата, новинара и занатлија. Међу њима је „залутао“ и смећар, такозвани урбани рудар (што је синтагма коју покушавамо да уведемо и усталимо у социолошки и

6 Сам Бек (Beck) је сасвим конкретан: „Одбијање да се призна успињање Цигана у доминантном друштву спријечило је и истраживање о класним разликама унутар циганских скупина и створило осјећај маргинализоване хомогености који није права слика ствари“ (Lemon, 2004: 139).

7 *Roma Culture Participation Project* – Roma Talent Casting Initiative of Open Society Institute, Budapest. Драгољуб Б. Ђорђевић је руководио истраживачким тимом, док су истраживачи били Баја Саитовић Лукин и Драган Тодоровић. Целокупна студија није до сада објављена; штампана су само три рада: „The Admirable Roma: A Contribution to the Solidification of Cultural Identity“ (Ђорђевић, 2007: 289–315), „Роми за углед II (Допринос учвршћивању културног идентитета)“ (Ђорђевић, 2008: 85–111), „Роми за углед III“ (Тодоровић, 2008: 113–133).

ромолошки појмовник – Ђорђевић и Тодоровић, 2020). Неколицина њих су, сем доминантне преокупације, ствараоци у више поља – једни су истовремено композитори, музичари, публицисти и новинари, док су други професори, поете, писци и лингвисти. Истраживање је спроведено у југоисточној Србији коју сачињава пет административних округа: Јабланички, Нишавски, Пиротски, Пчињски и Топлички.

Није да није било недоумица и оспоравања од стране већинаца и мањинаца, Срба и Рома, и зачудно самих ромских одличника, који су се супротстављали настојањима да се бавимо ромском уметношћу, јер, говорили су нам, „Ви бисте о мазалима и лакрдијашима, а наш убоги народ једва саставља крај с крајем – ако и састави“. – Мазала и лакрдијаши су подсмешљиви називи за сликаре и глумце. То нас није поколебало, као што друге јесте, мада сјајно образлажу настали „неспоразум“, да га без двојбе потписујемо.⁸

Накнадно смо, радећи на пројекту „Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије“,⁹ извршили још пет интервјуа у источној Србији – у коју улазе Зајечарски, Борски и Браничевски (само општине Велико Градиште и Голубац) округ – са два предузетника, лекаром, васпитачицом и општинском намештеницом. Приказујемо основним подацима сваког понаособ од радишних и успешних, талентованих и занимљивих Рома, уважавањем у ближем окружењу и већма непознатим широј друштвеној заједници, а пасусом-два, пет познатијих стваралаца.

Валентини Бактијаревић, у време разговора дванаестогодишњој основношколки, рано је признат песмоторачки таленат – укњижен у збирку *Моја реч* (2006)¹⁰ – и убрзо потврђен увршћивањем песме „Зашто плаче Циганче“ у колекцију Светомира Ђурбабића *Дукаџ на њуџу* (2013: 134).

Раде Вучковић Нишки, обдарен разноврсним умећима, композитор и стихоклепац за новокомпоноване певце и певице, поета с два песмама

8 „8. Толико верујем у потребу проучавања ситних питања до највиших размера, и по ширини и по дубини, па чак и уз наговештај или претпоставку кад се на ономе што се сазна, не може спознати шта је даљи корак. А кад год сам хтео још неког заинтересовати за такав вид истраживања, ако је Ром а од њих сам очекивао сарадњу, добијао сам одговоре да најпре треба решити важнија питања, питања егистенције, социјалног положаја, образовања, здравства, урбанитета, струје, воде, комуналија[...]“ (Богдановић, 2018: 6).

9 Који се од 2011. до 2020. изводио на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансирало га је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (руководилац Д. Б. Ђорђевић, бр. 179013).

10 „Валентина Бактијаревић је рођена да буде песник. Збирком *Моја реч*, не само да то потврђује већ то и доказује. У њеним стиховима не можете препознати неког ко има само једанаест година[...]. По свему судећи, српска модерна књижевност треба на њу с поносом да рачуна“ (Кокошар, 2006: клапна).

(„Молитва“, „Гатара“) у нотираном С. Ђурбабићевом избору (2013: 82, 201), приређивач прве књиге о цару ромске песме (*Краљ ромске џесме – друји о Шабану Бајрамовићу*, 2008),¹¹ преводилац с ромског и на ромски, журналиста, уредник и водитељ ромских емисија на нишким месним телевизијама, у довољној мери је допринео видљивости ромске културе.

Илијаз Касуми, родом Призренац, одселио се у Бујановац 1971, завршио Правни факултет, био судија Основног суда, од рана пише поезију и прозу, зна свих дванаест наречја која су прихваћена у ромском језику, говори и стандардизовани ромски – био је два лета по три месеца у Паризу ученик Марсела Кортијадеа – сада новинар, члан НУНС-а од 2004, утемељивач емисије „Romano krlo“ („Ромски глас“), највиђенији је бујановачки Ром.

Ибрахим Османи, цењени ромски интелектуалац са југа Србије, вишедеценијски професор српског језика и књижевности у прешевским школама – у мировини се одселио у Врање – борац за ромска права, под кровом Нишке ромолошке школе истраживао обичаје и култна места;¹² публициста и литерата, доспео међу корице антологија: Розалије и Емилије Илић *Из ромске ризнице* (2002: 59) песмом „Путеви“, Алије Краснићија и Мехмеда Саћипа (1999:124-125) *Poezija rromani: antologija e rromane poezijaći ani Jugoslavija = Poezija romska: antologija romske poezije u Jugoslaviji*, истим стиховима, у избор поезије Рома у Србији и Црној Гори Драгољуба Ацковића (2003) *Bi kheresko, bi li moresko / Bez doma, bez groba* – трима песмама, и истим бројем („Путеви“, „Елегија“, „Помирење“) у колекцију *Дукаїї на џуїїу* (Ђурбабић, 2013: 54, 72, 73), што је посебице доказ његовог положаја у ромској књижевности;¹³ чему иду у прилог и бајке које је измишљао и сакупљао, и бивао награђен, примерице за „Мачке перу веш“ („E muse thovengada“) и „Капу са роговима“ („I stađik e šingenca“).¹⁴ Преносимо упечатљиве стихове:

ПУТЕВИ

Ибрахим Османи

Ми

Поникли из бола пресахлих дојки

живот нас провлачи

кроз иглене уши

11 Прочитати поговор Драгана Тодоровића „Шабан Бајрамовић – (б)лузер јужне пруге“ (2008а: 97–103).

12 О томе у: Тодоровић, Драган (прир.) 2017. *Нишка ромолошка школа: библиографија – 1996–2015*.

13 Погледати страницу 95 у: Р. Ђурић, *Историја ромске књижевности* (2010).

14 *Мачке перу веш: бајке Рома југоисточне Србије* (сакупљање организовао, приредио и предговор написао Д. Б. Ђорђевић), 2003.

Тамо где је сунце ко усијани вршњик
пресушило последњи извор –
тамо нам је камење
путеве пресекло

Да се не огрешимо, веома доприносећи стандардизацији ромског језика и, упркос крупним споровима поводом његових лингвистичких налаза, место му је уз тим проминентних реформатора *Rromani čhib*-а: Трифуна Димића, Рајка Ђурића, Марсела Куртијадеа (Courthiade), Јарона Матраса (Matras) или Дитера Халвакса (Halwachs).¹⁵

Небојша Саитовић Саита, гитариста, певач и вођа „Црних мамби“, последње верзије пратећег оркестра Шабана Бајрамовића, заговорник изворне ромске и српске музике, чува и шири диљем Балкана и Европе славу славног Нишлије.

Двадесет и пет интервјуа је урађено помоћу „Процедуре разговора са ромским талентима“ и њених шеснаест питања (видети Додатак). Овде тумачимо одговоре на кратко питање: „Кога ромског уметника највише цените?“ Интервјуисане ређамо азбучним низом:

1. Синиша Агичевић¹⁶ (ковач, р. 1962, грађевински техничар, Пирот, Пиротски округ): „Па, не могу да се сетим... Можда *Шабан Бајрамовић*, а и ови момци из групе ‘Кал’, одлични су. Волим и изворну ромску музику и фолклорне игре. Моја жена је из угледне музичарске породице Зорчића, њен ујак, чика Станче, надалеко је познат[...]“

2. Муарем Алишановић¹⁷ (ужар, р. 1947, осмогодишња школа, Прокупље, Топлички округ): „Од певача највише волим да слушам *Шабана Бајрамовића*, а као друга највише ценим *Бају Саитовића*. Много пута са њим у друштву певао сам староградске севдалинке, мада не знам да свирам ниједан музички инструмент.“

3. Азир Бакић¹⁸ (сџоляр, р. 1953, Школа ученика у привреди, Лесковац, Јабланички округ): „Од певача највише ценим *Шабана Шаулића*, а много сам уважавао и професора *Слободана Берберској* док је био жив. Ценим и поштујем све оне који својим радом доприносе да Роми боље живе, да се школују и запосле, без обзира на то да ли је он Ром, Србин или неке друге националности.“

15 Зато му је Д. Б. Ђорђевић и објавио текст на ромском – „Текија“ („Текија“) – у *Темама* (2005: 164–171), часопису Универзитета у Нишу, што је први случај у српској, и широј, академској пракси да се публикује на том језику. На то је веома поносан као социолог, ромолог и универзитетски наставник.

16 Разговор обавили Д. Б. Ђорђевић и Д. Тодоровић 24. фебруара 2007. у Синишиној ковачкој радњи.

17 Разговор обавили Б. С. Лукин и Д. Б. Ђорђевић 10. марта 2007. у Муамеровој ужарској радњи.

18 Разговор обавили Д. Тодоровић и Б. С. Лукин 25. марта 2007. у Азировом дому.

4. Валентина Бактијаревић¹⁹ (*Њесникиња*, р. 1995, V разред ОШ, Прокупље, Топлички округ): „Од песника највише ценим *Недељка Појадића*. Обожавам његове песме и њега као личност, али он није Ром. Волим да слушам свог деду кад пева.“

5. Ненад Бегановић²⁰ (*Њривајини ѡредузетник*, р. 1969, основна школа, Неготин, Борски округ): „Издвајам оног политичара из радикала, види се да зна, беше ли му име *Дамњановић*? Чуо сам и за *Рајка Ђурића*, причао ми таст да га је упознао тамо у Немачкој. Од музичара на естради пола су Роми. Легенда је био из Ниша *Шабан Бајрамовић*, имао сам прилике да га упознам, певао је код мог брата на свадби, а годинама је певао и на разне друге свадбе, још пре тридесет година.“

6. Недељко Васић²¹ (*лекар* [одгајивач птица], р. 1970, Медицински факултет, Велико Градиште, Браничевски округ): „Познајем оркестар *Новице Николића Пајшала*, који су врхунски музичари. Раније је био познат *Аца Шишић*. У свету су познати *Чарли Чајлин* и *Јул Бринер*, чини ми се да је *Бандерас* такође Ром.“

7. Фазлија Веселовић²² (*сликар*, р. 1946, Средња пољопривредна школа – две године, Лесковац, Јабланички округ): „Издвајам *Шабана Бујића*, наставника ликовног васпитања из Обилића са факултетским образовањем, чије сам радове ценио и од њега доста научио. Изузетан је био и лесковачки ромски песник *Драјан Салковић*, који више није међу живима.“

8. Раде Вучковић Нишки²³ (*комјозиѡор* [новинар, публициста], р. 1951, средња школа, Ниш, Нишавски округ): „Поставили сте ми једно веома тешко питање. Сваки је уметник добар на свој начин. Срамота је да не споменем *Шабана Бајрамовића*, чија је песма ‘Анђео чувар’ из истоименог филма ушла у избор сто најбољих музичких филмских остварења. Ниш је имао и покојног *Колетта Мефаиловића*, па Мусиће, затим, младог *Ешка Курјића*, сина пре два дана рано преминулог нишког новинара Рашка Куртића, који треба да убрзо дипломира индустријски дизајн. Ту је и прва ромска песникиња *Мирјана Јумеровић*.“

9. Вера Зорчић²⁴ (*васјиѡач*, р. 1963, Филозофски факултет, Зајечар, Зајечарски округ): „Од јавних личности издвајам *Рајка Ђурића*, *Драјољуба Ацковића*, *Османа Балића*. Познавала сам и *Шабана Бајрамовића*, чак смо били и у неким сродничким односима. Волим да их саслушам кад причају, старији су, имају више искуства, практичари су, њихов рад се види, а и ја сам практичар. Могу да буду узорни у животу.“

19 Разговор обавили Б. С. Лукин и Д. Б. Ђорђевић 11. фебруара 2007. у Валентинином дому.

20 Разговор обавио Д. Тодоровић 31. марта 2012. у Ненадовој фирми.

21 Разговор обавио Д. Тодоровић 28. децембра 2011. у Недељковој ординацији.

22 Разговор обавили Д. Тодоровић и Б. С. Лукин 25. марта 2007. у Фазлијином дому.

23 Разговор обавили Д. Б. Ђорђевић и Д. Тодоровић 25. фебруара 2007. у Радетовој кући.

24 Разговор обавио Д. Б. Ђорђевић 24. јуна 2012. у кући етнологa Дејана Крстића.

10. Валтер Исмаиловић²⁵ (*регионал* [новинар, водитељ], р. 1972, Виша школа за васпитаче, Ниш, Нишавски округ): „У интензивном сам контакту са *Блајојем Мусићем*, ромским академским сликаром из Ниша и необично ценим то што он ради. Академију је завршио у Скопљу, али није довољно познат ромској и широкој јавности. Највише уживам у његовим акварелима, мада ствара и у другим техникама, слика чак и мурале.“

11. Агим Јашарај²⁶ (*сликар*, р. 1961, Средња хемијска школа, Врање, Пчињски округ): „На првом месту је *Рајко Ђурић*, као одличан песник и историчар. Наш Врањанац, *Бакија Бакић*, био је надалеко познати музичар и њему су Врањанци подигли споменик у свом граду.“

12. Дурмиш Јашаревић²⁷ (*радијски новинар*, р. 1968, I разред гимназије, Врање, Пчињски округ): „На једном округлом столу учествовао сам заједно са господином *Рајком Ђурићем* и он ми је тада открио многе важне чињенице о Ромима које нисам знао. Отада он има моје велико поштовање, али лично подржавам и господина *Срђана Шајина*, великог борца за ромска права.“

13. Илијаз Касуми²⁸ (*књижевник* [новинар], р. 1953, Правни факултет, Бујановац, Пчињски округ): „У музици, нормално, обожавао сам краља ромске музике, *Шабана Бајрамовића*. Од писаца и песника поштујем *Јована Николића* и *Рајка Ђурића*. *Неђа Османија* поштујем као режисера, а одскора се потписује и као новинар ‘Дојче Веле’-а.“

14. Владимир Мехмедовић²⁹ (*сџааководач*, р. 1957, основна школа + шестомесечни стакларски курс, Прокупље, Топлички округ): „Па, ја највише волим музику, пратим је и поштујем све ромске музичаре, не бих да сад никог посебно издајам. Сви у Прокупљу навијамо за овог младог дечка *Џобија* из Лесковца да успе у квалификацијама и постане звезда ‘Гранда’, мада је он већ чувен у свом граду, али, ето, овако ће сви да знају за њега.“

15. Драган Михајловић Хајзла³⁰ (*йривайни йредузетник*, р. 1967, магистар правних наука, Клокочевац [Мајданпек], Борски округ): „Знам за *Шабана Бајрамовића*, он је легенда и српске и ромске песме. Пошто волим кафане, доста се дружим с певачима. Шабан ми је био идол у младости, а много сам поштовао *Виду Павловић*, она је певала старе песме. И *Шабана Шаулића*. Пре неколико година код мене су у ресторану гостовали

25 Разговор обавили Д. Б. Ђорђевић и Д. Тодоровић 28. фебруара 2007. у кабинету 227 на Машинском факултету Универзитета у Нишу.

26 Разговор обавили Д. Тодоровић и Баја С. Лукин 29. априла 2007. у Агимином дому.

27 Разговор обавили Д. Тодоровић и Б. С. Лукин 29. априла 2007. у кафаници, поред споменика Бакији Бакићу, у Горњој чаршији.

28 Разговор обавили Д. Б. Ђорђевић и Д. Тодоровић 16. маја 2007. у бујановачком Дому културе.

29 Разговор обавили Б. С. Лукин и Д. Б. Ђорђевић 20. маја 2007. у Владимировом дому.

30 Разговор обавио Д. Тодоровић 26. децембра 2013. у Михајловићевом пословном простору.

естрадни музичари. Сала је велика и гости желе да чују музику уживо. Гостовали су *Јашар Рамадановски*,³¹ *Шемса, Аца Шишић* и други.“

16. Ибрахим Османи³² (*књижевник* [публициста, лингвиста], р. 1947, Филолошки факултет, Прешево, Пчињски округ): „Непревазиђен је *Рајко Ђурић*, као књижевник и песник. У његовом стваралаштву има лепог и поучног, има дубоких мисли, језик му је високог стила. За мене је он песник који доста утиче на мене и дан-данас.“

17. Смиља Пујић³³ (*ћилимарка*, р. 1956, основна школа, Пирот, Пиротски округ): „Одушевљавам се свим оним људима који знају неке лепе ствари, да певају, да свирају[...]. Од певача највише волим да слушам *Верицу Шерифовић* и *Мухарема Сербезовској*.“

18. Зоран Савић³⁴ (*сликар*, р. 1967, Виша школа – машински смер, Пирот, Пиротски округ): „Знам да је један Ром диригент у Нишу, али, у принципу, не знам много људи из нашег народа који се баве уметношћу.“

19. Небојша Саитовић Саита³⁵ (*музичар*, р. 1958, Виша медицинска школа, Ниш, Нишавски округ): „У свом животу поштовао сам и дан-данас поштујем највише свог брата *Бају Саитовића* и *Шабана Бајрамовића*. Баја је најпааметнија глава у нашој фамилији, завршио је филозофију, сад треба и да магистрира, а да не помињем колико лепо пева и свира. А Шаби је без премца, за њега је једино штета што није рођен у Француској или Шпанији. Он је светски певач, то просто избија из њега и у музици не постоји други начин, или си добар или си лош.

Највећи проблем у ромском битисању је што ми не знамо шта хоћемо, мада знамо тачно шта нећемо. Зато неки старији ромски музичари нису успели на начин на који то заслужују. Међутим, када се зна шта се хоће, и томе дода доследност и истрајност у обављању посла, онда је успех загарантован. Млађе ромске музичке снаге најбољи су показатељ тога, на пример, трубач *Бобан Марковић* и момци из оркестра ‘Кал’. Они имају менаџере и морају да се придржавају правила. И још нешто: они су познатији ван земље, него у самој земљи. Они су морали да се докажу као добри музичари, што они заиста и јесу, и добили су за то међународно признање.

Не рачунајући њихове напоре да ту нешто промене, ја морам да признам да данас не постоји изворна ромска музика. Нас су уништили сви они музичари који су гајили источњачки мелос и то представљали као ромску музику, на пример, ови из Лесковца, па затим са Косова. То се није десило у Мађарској, Бугарској или Русији, јер код њих није постојала подела по националностима, њихова изворна народна музика обележена је многим елементима ромске музике. Ствар може да буде спашена у будућности једино на

31 Испитаник вероватно мисли на Џеја Рамадановског.

32 Разговор обавили Б. С. Лукин и Д. Тодоровић 28. априла 2007. у Ибрахимовом дому.

33 Разговор обавили Д. Б. Ђорђевић и Д. Тодоровић 3. марта 2007. у Смиљиној кући.

34 Разговор обавили Д. Б. Ђорђевић и Д. Тодоровић 24. фебруара 2007. у Зорановом дому.

35 Разговор обавили Д. Б. Ђорђевић и Б. С. Лукин 9. фебруара 2007. у Небојшином дому.

овом нашем простору, од Алексинца до Врања и Прешева, што бих ја назвао једним особеним балканским оријенталом са примесама православља.“

20. Марика Салић³⁶ (*везиља* [плетиља], р. 1942, без школе, Пирот, Пиротски округ): „Унука од старије ћерке имам, он свира у синтисајзер и лепо пева, њега много волим. А чула сам и за овог *Луиса*, он је познат и лепо пева[...].“

21. Севда Селимовић³⁷ (*музичар*, р. 1956, средња школа, Сурдулица, Пчињски округ): „У моје време радио сам са *Шабаном Бајрамовићем* годинама. Била је ту и *Беба Ибишевић*, са Шабаном је певала песму ‘Барбара’, и њена старија сестра Нурка. Шабан је био ромски цар за мушкарце. А за жене, *Есму Реџејову* ниједна не може да замени. Ни *Уснија Реџејова*, она се удала за тамо неког старца, углавном пева српске песме. Једном сам седео у Београду са *Бајџа Кандом*, у то време он је у Паризу освојио прву награду за џез музику. Он је био страشان музичар. И *Мухарем Сербезовски*.“

22. Љубинка Симић³⁸ (координатор у Канцеларији за ромска питања СО, р. 1963, Виша хотелијерска школа, Књажевац, Зајечарски округ): „Па, ево *Трифун Димић*, читала сам његове песме. Слушала сам *Шабана Бајрамовића* као музичара. Чула сам и за ромског позоришног редитеља, *Бурхана*.“

23. Миодраг Спасић³⁹ (*смейлар*, р. 1946, основна школа, Бабушница, Пиротски округ): „*Шабан Бајрамовић* је првокласни човек, ја сам га виде’ и у Пирот. Чуло се и за *Есму*, *Уснију*, то је нормална ствар. Има и овај *Љуба Аличић*. За други нисам чуо.“

24. Бојан Томић⁴⁰ (*музичар – велики бас*, р. 1958, шест разреда ОШ, Врање, Пчињски округ): „Сви смо ми одувек поштовали *Јашка Јашаревића*, покојног свирача виолине у војном оркестру. Он је за нас био легенда, као човек и као музичар. Он је у музику увео *Бакију Бакића*, а онда Бакија све нас редом. Сада сарађујемо добро са професором *Рајком Силићаревићем*. Поштујемо и *Бобана Марковића*, *Фејџа Сејдића* и њихове оркестре. А цене и они нас[...].“

25. Марјан Шабановић⁴¹ (*глумац*, р. 1973, средња школа – хемијски смер, Лесковац, Јабланички округ): „У глумачком послу највише сам ценио *Џафера Шабановића*, једног од оснивача нашег културно-уметничког друштва. Он је био цењени песник, био је свима нама млађима идол, због њега смо се и придружили старијима у друштву. Изузетно поштујем и *Звонка Демировића*, музичара и певача који је, по мени, један од највећих ромских певача у Европи.“

36 Разговор обавили Д. Тодоровић и Д. Б. Ђорђевић 24. фебруара 2007. у Марикиној кући.

37 Разговор обавили Д. Тодоровић и Д. Б. Ђорђевић 13. маја 2007. у Севдином дому.

38 Разговор обавили Д. Б. Ђорђевић и Д. Тодоровић 3. јуна 2011. у СО Књажевац.

39 Разговор обавили Д. Б. Ђорђевић и Д. Тодоровић 6. јуна 2007. у бабушничком кафићу.

40 Разговор обавили Б. С. Лукин и Д. Тодоровић 29. априла 2007. у кафаници, поред споменика Бакији Бакићу, у Горњој чаршији.

41 Разговор обавили Д. Тодоровић и Б. С. Лукин 25. марта 2007. у Марјановој кући.

Роми од угледа, уметници и јавне личности. Како изгледа попис Рома одличника, уметника и јавних личности (и учесталост појављивања) „кандидованих“ од стране интервјуисаних њихових успешних саплеменика (табела 1)? Како изгледа и њихова расподела по областима (табела 2)? И које Роме највише цене (табела 3)?

На индексу нема угледника који нису из Србије: Рахим Бурхан,⁴² Неђо Осман,⁴³ Есма Реџепова,⁴⁴ Мухарем Сербезовски,⁴⁵ нероми су – Владета Кандић (Бата Канда),⁴⁶ Љубиша Стојановић Луис,⁴⁷ Недељко Попадић,⁴⁸ Александар Аца Шишић⁴⁹ – или је споран њихов ромски идентитет, као Антонија Бандераса (Banderas),⁵⁰ Јула Бринера (Brynner)⁵¹ и Чарлија Чаплина (Chaplin)⁵².

42 Редитељ, оснивач ромског позоришта „Пралипе“ у Скопљу, режирао и у Србији, годинама ствара при Театру на Руру – Милхајм, Немачка.

43 Редитељ и глумац, новинар и песник, познатији по жени Нади Кокотовић, прослављеној у раду с Љубишом Ристићем – живи у Немачкој. Бележимо његову изјаву о ромству: „Романипе“ се као назив истрошио, и употребљава се само у негативном смислу и као клише, као „Циганство“. На језику Рома „Романипе“ значи Ромство.“

44 Краљица ромске песме, коју је Д. Б. Ђорђевић раних 60-их минулог века гледао као дечкић на чувеној Летњој позорници у Нишкој тврђави с мужевљевим ансамблом „Теодосијевски“. И после 50 година у минхенском Светском дому културе, на европској смотри ромске музике, када су је на концерту надмашили, што већина није слутила, Шабан Бајрамовић, кога су организатори једва одвојили од микрофона и публике, и оркестар Бобана Марковића, који је Роме света и не тако малобројне Немце довео до делиријума. Умрла је 10. децембра 2016. Есма је била једна од највиђенијих и најхуманијих Ромкиња на свету: „Два пута је номинирана за Нобелову награду, 1987. као кандидат Црвеног крста Југославије, а други пут испред Светске организације Рома. Кућу, будући музеј Рома, и целокупну имовину са мужем је завештала Републици Македонији. Била је без породе, али је зато извела на пут преко четрдесеторо деце“ (Ђорђевић, 2018: 101, фуснота 91).

45 Ушао у повесницу новокомпоноване музике хитом „Зашто су ти косе побелеле друже“, касније нестао са естраде, да би се вратио као дубоко религиозни човек, преводилац *Курана* и *Библије* на ромски и састављач низа књига, где бизарности, о људским и мањинским правима (*Cigani i ljudska prava*, 2000). Рођен у Шуто Оризари (Скопље, С. Македонија), највећем балканском ромском насељу, извесно време живео у Београду, касније у Сарајеву, у Босни и Херцеговини, где је завршио Филозофски факултет.

46 Врло упечатљивог изгледа, виртоуз на хармоници и композитор народних кола.

47 Трагично преминули певач, изводио композиције и у „ромском“ маниру.

48 Тиражни дечји песник.

49 Иде у ред најпознатијих виолиниста, солиста Великог народног оркестра Радио Београда, изводио ромску музику широм света.

50 Шпански глумац, прославио се у филмовима Педра Алмодовара (Almodóvar).

51 Руско-амерички глумац, по мајци Ром, најшире препознатан, између осталих, по филмовима *Тарас Буљба*, *Седам величанствених*, *Десет зајовести*; одржавао јаке везе с ромским народом и до смрти био почасни председник *International Romani Union*.

52 Међу најграндиознијим уметницима у кинематографској повесници.

Табела 1. Учесталост појављивања одличника „Кога ромског уметника највише цените?“

Уметник (новинар, јавни делатник...)	N	%
Аличих, Љуба (певач) ⁵³	1	1,89%
Ацковић, Драгољуб (др ромологије, новинар, публициста) ⁵⁴	1	1,89%
Бајрамовић, Шабан (певач, композитор, текстописац, глумац)	11	20,75%
Балић, Осман (ромски првак)	1	1,89%
Бакић, Бакија (трубач, композитор, вођа оркестра)	2	3,77%
Батарјевић Цобе, Слободан (певач)	1	1,89%
Берберски, Слободан (ромски првак, песник)	1	1,89%
Дамњановић, Јован (политичар)	1	1,89%
Демировић, Звонко (певач)	1	1,89%
Димић, Трифун (ромолог, песник, преводилац)	1	1,89%
Ђурић, Рајко (др социологије, ромолог, лингвиста, песник)	6	11,32%
Ибишевић, Беба (певачица) ⁵⁵	1	1,89%
Јашаревић, Јашко (виолиниста)	1	1,89%
Јумеровић, Мирјана (песникиња)	1	1,89%
„Кал“ ромски састав (вођа Драган Ристић)	2	3,77%
Куртић, Ешко (индустријски дизајнер)	1	1,89%
Марковић, Бобан (трубач, композитор, вођа оркестра)	2	3,77%
Мефеиловић, Коле (професор ликовног, сликар)	1	1,89%
Мусић, Благоје (сликар)	1	1,89%
Николић, Јован (песник) ⁵⁶	1	1,89%

53 Не тако квалитетан извођач, иде у ред небројаних ибарскомагистралних кафанских солиста.

54 Активан у српском, европском и светском покрету Рома, пионир ромског јурнализма, публициста, књижевник и антологичар, писац преко двадесет ромолошких публикација, оснивач Музеја ромске културе, први је од научних радника из Србије изабран прошле године у борд директора Научног друштва за проучавање Рома (*Gypsy Lore Society*), које је основано у 19. веку у Уједињеном Краљевству.

55 Била певачица у успону, млада се одселила у Аустралију. Запамћена по дуету с Ш. Бајрамовићем у композицији „Барбара“.

56 Младог песника у успону, пре но што се селио за Немачку, Д. Б. Ђорђевић је слушао како сугестивно декламује своје опоре стихове на концерту Рамба Амадеуса, у атријуму Бановине, велелепне зграде Универзитета у Нишу. „Данас незаменљиви глас ромске литературе у Европи“, лауреат је престижне келнске награде Књига за град, којом су почаствовани, међу осталима, и Итало Калвино (Calvino), Харуки Маруками (Murakami) и Орхан Памук (Pamuk). Зато га историчар књижевности високо рангира: „Од песника млађе генерације, Јован Николић (1955) је најснажније обележио историју литературе Рома“ (Ђурић, 2010: 93). Заступљен у готово свим антологијама ромске поезије. Довољно је прочитати Јованову књижицу *Очи њокојној јајњеша: за децу и осейљиве* (Николић, 1993) или антологијску песму „Завет“.

Николић Патала, Никола (вођа оркестра)	1	1,89%
Павловић, Вида (певачица) ⁵⁷	1	1,89%
Рамадановски, Џеј (певач)	1	1,89%
Рецепова, Уснија (певачица) ⁵⁸	1	1,89%
Саитовић Лукин, Баја (мр социологије, ромолог, музичар, песник)	2	3,77%
Салковић, Драган (песник)	1	1,89%
Силистаревих, Ратко (професор музике, хармоникаш)	1	1,89%
Суљаковић, Шемса (певачица) ⁵⁹	1	1,89%
Фејдић, Сеат (трубач, композитор, вођа оркестра)	1	1,89%
Шабановић, Џефер (глумац, оснивач ромског КУД-а)	1	1,89%
Шајин, Срђан (политичар) ⁶⁰	1	1,89%
Шаулић, Шабан (певач)	2	3,77%
Шерифовић, Верица (певачица) ⁶¹	1	1,89%
Укупно	53	100%

N табелираних = 53

Без одговора = 0

Табела 2. Расподела узорника по врстама „Кога ромског уметника највише цените?“

Врста угледника	N	%
Певач/певачица	11	33,33%
Музичар	7	21,21%
Песник/песникиња	7	21,21%
Јавни делатник/политичар	3	9,09%
Остало (сликар, глумац, новинар, дизајнер)	5	15,15%
Укупно	33	100%

N табелираних = 33

Без одговора = 0

57 Сјајна ромска певачица ранга Ш. Бајрамовића, Есме и Усније Рецепове.

58 Врхунска интерпретаторка особеног стила, прославила се песмом „Казуј крчко Церимо“, чија је генеза подробно анализирана у истоименој књизи (Ђорђевић, 2011, 2012).

59 Лабава новокомпонована извођачица.

60 Активан политичар, био посланик у Народној скупштини Србије.

61 Добра певачица народне музике, али ју је надмашила кћерка Марија Шерифовић, победница *Песме Евровизије* с мелодијом „Молитва“ (Хелсинки, Финска, 2007).

Што да не, бележимо да су песнике изабрали интервјуисани с високошколским образовањем, сматрајући их талентованим, доказаним и успешним саплеменицима – узорницима у сваком погледу на које се ромска младеж треба угледати (Зашто књижевни критичари већинског народа нису вредновали песништво у Рома, онда и друге литерарне форме, а тек усмену књижевност?)⁶² – док су певачи и певачице фаворити занимљивих Рома с далеко скромнијом школском наобразбом.

Табела 3. Најцењенији Роми „Кога ромског уметника највише цените?“

Уметник	N	%
Бајрамовић, Шабан (певач, композитор, текстописац, глумац)	11	40,74%
Ђурић, Рајко (др социологије, ромолог, лингвиста, песник)	6	22,22%
Бакић, Бакија (трубач, композитор, вођа оркестра) ⁶³	2	7,41%
„Кал“ ромски састав (вођа Драган Ристић) ⁶⁴	2	7,41%
Марковић, Бобан (трубач, композитор, вођа оркестра) ⁶⁵	2	7,41%
Саитовић Лукин, Баја (др социологије, ромолог, музичар, песник) ⁶⁶	2	7,41%
Шаулић, Шабан (певач) ⁶⁷	2	7,41%
Укупно	27	100%

N табелираних = 27
Без одговора = 0

- 62 Тако није валоризовано ни сликарство у Рома. Неправедно је то да нема нити једног рада ромског сликара у Музеју наивне и маргиналне уметности у Јагодини. Ту жалосну чињеницу нам је потврдила кустоскиња Музеја.
- 63 Символ трубачке уметности у Србији, пронео славу врањске и српске трубе диљем света, у више наврата побеђивао у Гучи; Врањанци му подигли монумент у Горњој чаршији. – Бобан Марковић и дан-дањи, будући да није самољубац, без околишења признаје да одређене солистичке партије још не може да одсвира као Бакија.
- 64 Урбани ромски ВИС из предграђа Београда, учесник вићених музичких фестивала широм Европе („Роскилд“ – Данска; „Фјужи“ – Берлин; „Сигет“ – Будимпешта; „Егзит“ – Нови Сад...), издао неколико бриљантних албума („Кал“, „Радио романиста“, „Romology“). Њихов музички стил западни критичари су назвали „Rock ‘n’ Roma“.
- 65 Интернационално најпознатији ромски свирач у трубу, предводник истоименог оркестра, вишеструки победник Драгачевског сабора трубача, једини се, уз Ш. Бајрамовића, нашао у књизи Гарта Картрајта (Cartwright) *Princes Amongst Men*, 2005. („New York Times” је њихов наступ описао као запањујућу експлозију виртуозности и бујности. Чувени музичар сер Франк Лондон је изјавио да на планети не постоји трубачки оркестар који може да их ‘додирне’.)
- 66 Рано преминули магистар социологије с тезом „Културна традиција и идентитет Рома Топличког округа“, писац и приређивач неколико књига из ромологије, испевао антологијску песму „Ak avilam“ („Ево стигли смо“) у истоименој збирци (Saitović Lukin, 1999: 6–7). Сврстан у неколико избора ромског стихотворја.
- 67 Трагично погинули новокомпоновани певач чије су песме на почетку опорезиване као шунд. Прогнозирамо да ће већина њих ући у фонд народне музике.

Табела 3 показује да су успешни Роми одлучно издвојили два лица која су дика народа и која су видљива у српској, балканској, европској, па и светској култури: Шабана Бајрамовића (11, 40,74%) и Рајка Ђурића (6, 22,22%). Мада је реч о личном колоплету мисли и асоцијација – свако бирање је и субјективно – тешко да се оваквом избору може ишта пребацити.

Шабан Бајрамовић, тај „велики трошација живота“ – како га је надахнуто описао Гарт Картрајт, британски публициста и колумниста *Гардијана* (*The Guardian*), у књизи *Принчеви међу људима* (*Princes Amongst Men*, 2005)⁶⁸ – и о коме су писали цењени књижевници, попут Миљенка Јерговића и ниновца Зорана Ђирића, и врхунске новинције, као Драгољуб Ацковић, Владимир Богдановић, Борис Дежуловић, Љубомир Живков, Ђорђе Матић, Богдан Тирнанић, Дарко Худелист, засигурно је у планетарном омеру најпознатији српски Ром.

Врло сложена персона, коју је Д. Б. Ђорђевић у монографији *Пишао сам малој љужа: моја социолошка прича о Шабану Бајрамовићу* (2018: 172–226; д. издање 2019) скрозирао кроз социолошко окно и приказао шта је уистину била (активиста, арамија, балканеро, барбуташ, безграмотниј, вашарлија, голооточанин, гунђало, добропамтило, ђозлуклија, женољубац, задоцњавач, јавашлија, кафанчерос, коњољубац, коцкар, кукулек, лафација, љубитељ мерцедеса, мајач, одважна, пијач, помагач, приземљаш, рекламер, свадбар, социјални пењач, српски патриота, српски Ром, тикач, ђефлија, уживалац, филмација, фудбалер, џумбус мајстор, шаљивција, штагмаст), а шта није (буџетник, ефендија, житорађанин, и имати, имитатор, интересција, калаштура, кућевна, националпензијаш, паметар, паћеник, цигански жиголо, чегеваризована), за живота је ушла у легенду коју су неки покушавали да уруше,⁶⁹ заборављајући да мит остаје то што јесте и да, рекао би Бронислав Малиновски (*Malinowski*), није само прича која се прича.

Шабану Бајрамовићу је судбина одредила да уради мноштво ствари, поједине за себе, многе за нас и општу добробит. Његово је, међу другим, било да:

- се још као дечкић сналази за кору хлеба,
- као момак рабацише и молерише,
- као армејац дезертира,

68 Немачко издање: *Men Balkanblues und Blaskapellen: Unterwegs mit Gypsy-Musikern in Serbien, Mazedonien, Rumänien und Bulgarien*, 2008.

69 Како га грубо, нетачно и, у крајњем, непотребно дисквалификује ликовни критичар магазина *Печайи*: „Какву будућност сликарство има у свету у којем књижевници као Зоран Ђирић у ‚НИН‘ пишу да је црни рокер Бо Дидли Исус, а да је Шабан Бајрамовић највећи уметник кога је Србија имала у протеклих пола века. У садашњем глобалистану Србима је допуштена само културна шабанизација, могу да се одреде између Шабана Шаулића или Шабана Бајрамовића“ (Ђорђевић, 2012: 62).

- као зацопанко заглави на Голом отоку,
- тамо научи да свира контрабас и пропева,
- компонује око 700 песама,
- запева „Пелно ме сам“ („Затворен сам“),
- обради „Ђелем, ђелем“,
- отпева „Сајбију“,
- сними „Ашунен ромален“, „A Gypsy Legend“ и „Романо рај“,
- испева „Питао сам малог пужа“,
- наступа у сваком кутку земљине кугле,
- доспе на „Тајмову“ листу, и
- постане истински Цар ромске музике. Мало ли је!

Голем приносилац ромској и српској култури, фолку и блузу, народној песми и *world* музици; апсолутни слухиста који је увек и на сваком месту са собом носио дењке оригиналних композиција изводећи их на неповљив, тешко достижан начин.

Елем, на упитаност да ли је помогао или одмогао повољном имиџу Рома и да ли би се уклопио у горенаведени З. Таировићев модерни ромски идентитет, чврсто вам стојимо, одговор је позитиван.

Одабирач И. Османи, другог по учесталости у низи узорника, истиче изрицајем: „Непревазиђен је *Рајко Ђурић*, као књижевник и песник. У његовом стваралаштву има лепог и поучног, има дубоких мисли, језик му је високог стила.“ И заиста, професор Ђурић је високи интелектуалац племенитог кова, рекло би се, а да се не погреша, ренесансног замаха, један од неколицине српских Рома знан у васцелој екумени.

Њему је, подударно Ш. Бајрамовићу, било суђено да изврши силесију послова – „поједине за себе, многе за нас и општу добробит“. Његово је, међу иним, било да:

- дипломира филозофију на Филозофском факултету Универзитета у Београду;
- докторира социологију на истој високошколској установи тезом „Култура Рома у СФРЈ“;
- уређује Културну рубрику листа *Полиџика*;
- председава Међународном организацијом Рома;
- новинарчи у Танјугу;
- живи и дејствује у Немачкој (1991–2004);
- подучава студенте Слободног универзитета у Берлину;
- аргатује на Радио Берлину;
- оснује Ромски ПЕН центар;
- води Унију Рома Србије;
- заступа Роме у Народној скупштини Србије;

- заслужи сијасет награда (Награду „Железаре Сисак”, *Fond for free Expression* [САД], ПЕН центра „Kurt Tucholsky“ [Шведска], Института за отворено друштво [Будимпешта], Института за културу [Мадрид]);
- преводи и буде стручни сарадник у филму „Скупљачи перја“ Александра Саше Петровића,
- преводи, буде стручни сарадник и косценариста филма „Дом за вешање“ (с Горданом Михаћем и Емиром Кустурицом);
- активно делује у раду Одбора за проучавање живота и обичаја Рома САНУ;
- штампа нарамак научних дела, публицистичких радова и збирки песама, објављиваних и у иностранству (Аустрија, Италија, Јапан, Мађарска, Северна Македонија, Немачка, Пољска, Румунија, САД, Словенија, Шведска, Шпанија, Уједињено Краљевство, Француска, Хрватска);
- изда у ромологији неколико вододелничких наслова: *Зајонейке, мийови и језик Рома* (1983), *Сеобе Рома* (1987), *Историја Рома* (2006), *Историја холокауста Рома* (2008), *Историја ромске књижевности* (2010);
- спреми студију „Ромски глаголи, њихово порекло и значење“, прву те врсте у свету;
- допринесе стандардизацији *Rromani čhib*-а књигом *Gramatika e rromane čhibaki / Gramatika romskog jezika* (2005);
- напише *Правойис ромској језика* (2011) и
- заистински постане најумнији српски Ром.

Али оно што је Р. Ђурића изузетно узвисило код наших респондентата, успешних Рома, јесте његов песнички опус. Он је многоструко учинио за ромско песмотворје. Аутор је прве објављене збирке песама на ромском језику на домаћим просторима: *Rom rodel than talav kham* (*Ром њражи месио њод сунцем*, 1969). Сачинио је, заједно с Томиславом Н. Цветковићем, и прву двојезичну антологију песама ромских поета – *Jaia* (*Вајире*, 1984) – за XI Смотру културних достигнућа Рома СР Србије, одржану у Бујановцу. Заступљен је у:

- антологији Алије Краснићија и Мехмеда Саћипа (1999: 24–35) *Poezija rromani: antologija e rromane poezijaci ani Jugoslavija = Poezija romska: antologija romske poezije u Jugoslaviji* – шест песама,
- колекцији *Ромски крџсџојџи* (Хенкок, Јан, Дауд, Сиобан и Райко Джурич [ред.] [2000: 90, 125–127, 145–147])⁷⁰ – три песме,

70 Превод с енглеског оригинала *The Roads of the Roma* (University of Hertfordshire, 1998).

- антологији Кадрије Шаиновића и Османа Балића (2002:79–87) *Jabuka u srcu: (knjiga romske poezije) / Phabaj ano ilo / Apple in the Hearth* – три песме,
- збирци Розалије и Емилије Илић (2002: 32) *Из ромске ризнице* – једна песма,
- избору поезије Рома у Србији и Црној Гори Драгољуба Ацковића (2003) *Bi kheresko, bi li moresko / Bez doma, bez groba* – пет песама,
- часописној селекцији Драгољуба Ацковића (2012, [NE]VIDLJIVI: *antologija romske poezije*. Sveske, 39–40) – четири песме,
- књизи *Дукаџи на џуџу: Роми у српској поезији – антологија* (Ђурбабић, 2013: 18, 70, 79–81, 93), последњој антологији ромског песништва и поезије о Ромима у Срба – четири песме.

Бардова песничка уметност врхуни у антологијским, најчешће одабираним стиховима „Без дома без гроба“:

БЕЗ ДОМА БЕЗ ГРОБА
Рајко Ђурић

О-о-о леле мени до века
О-о-о јој оче мој
Ти без гроба
Ми без дома
Да смо ветру на помету
а свету на измету

Куда ћемо
Докле ћемо
О-о-о јој мила мати
На који ћу камен стати
Одакле те дозивати

Небо нам је затворено
Земља пуста без икога
Чини нам се

Куда ћемо
Докле ћемо
Ко ли ближе
Ко ли даље
Кроз беспућа бивствовања

ЗАКЉУЧАК

Било шта било, коренизација ромске културе је неорано поље, поготово у смислу одређивања, омеђивања и валоризовања њеног утицаја и доприноса културама већинских народа, у чијем окружењу егзистира, настоји да се учврсти и опстане. Она је у бити, зато што мора да буде, у интеркултуралним везама и спремна на међусобно даривање, да би на концу постала непорозна устава асимилацији Рома. Зато: „Времена која су пред нама, што се тиче ромске и српске културе, морају да буду обележена процесима акултурације, чему доприносе све активности које воде ка бољем и потпунијем упознавању ромске материјалне и духовне културе на овим просторима (*Ďelem, Ďelem...*, 2008: 31)“.

Ево нас на пасус од краја. Стога је од сржног значаја и питање зашто Роми само цене и поштују традиционалне ствараоце, првенствено певаче и песнике? Да ли у млађем поколењу има уметника који, стварајући на „ромском материјалу“, досежу одређени врхунац у својим областима? Ко у ромском народу, изузимајући узак, претаначак слој интелигенције, уопште зна и одазива се на помен имена сликара З. Таировића,⁷¹ позоришног делатника Зорана Јовановића,⁷² композитора Зорана Мулића,⁷³ оперске диве Наташе Тасић Кнежевић,⁷⁴ рокера Драгана Ристића (из групе „Кал“) или афирмисаних хип хоп састава⁷⁵? А они, као и још који, могу бити изистински узор и путокази како се ромскост може изграђивати и приказивати знатно савременијим средствима спрам старијих „културних хероја“, који јесу много учинили за *Rromanipe* у уобичајеним формама изражавања.

За тако нешто, већ смо препоручивали, неопходно је успостављање институција: „Нема бриге о културном идентитету без културне аутономије. Држава је овде сувишна и то није њен посао; може донекле помоћи условима, али ствар остаје на самим Ромима. Њима недостају културне ин-

71 Мултимедијални уметник већ знан у балканским и европским оквирима; успео и да докторира – темом „Симболика ликовне уметности Рома и европски систем културних вредности“ – на Интердисциплинарном докторском студију Универзитета у Новом Саду, 2015. године.

72 Оснивач првог ромског театра у Србији „Suno e Rromengo“ – седиште у Новим Карловцима.

73 Редовног професора Академије уметности Универзитета у Новом Саду – написао музику за балете *Избирачица* и *Вечити младожења*.

74 Са сталним ангажманом у Српском народном позоришту у Новом Саду. Њу је ОЕБС 2012. прогласио једном од најистакнутијих Ромкиња на свету, а прочула се и врло запаженим говором у Савету Европе.

75 Опширније у књижици Ане Банић Грубишић *Ромски хип хоп у Србији: музика и конструкција мањинског идентитета* (2013). Такође и у напису „Diesel power. Хип хоп у Србији од задовољства повлашћених до масовне омладинске културе“ (Мусић и Вукчевић, 2019: 166–196).

својој институцији високог ранга и њихово установљавање требало би да буде императив за Национални савет Рома. Аматерско бављење, заштита и уздицање језика и писмености, фолклора и музике, обичаја и традиције, словом – културе и уметности више су недопустиви. Стручњаци за сваку област културе, схваћене у ужем и ширем смислу, под хитно морају преузети ствари ‘у своје руке’. Тешко се одлучити, тј. казати шта је прече за ромски културни идентитет: оживљавање што богатије *Смојре културних достигнућа Рома Србије*, састављање висококвалитетне *Енциклопедије Рома*, оснивање угледне *Ромолошке катедре* на универзитету, реу темељење јаке *Мајнице ромске* или изградња разгранатог *Института за истраживање културе Рома*“ (Ђорђевић, 2010: 89).

ПРИЛОГ

ПРОЦЕДУРА РАЗГОВОРА СА РОМСКИМ ТАЛЕНТИМА ДБЂ – БСЛ – ДТ (2007)⁷⁶

Име и презиме:	_____
Година рођења:	_____
Школска спрема:	_____
Место боравка:	_____
Општина:	_____
Округ:	_____
Врста талента:	_____

- Којој подгрупи Рома припада Ваша породица и шира фамилија; овде сте староседеоци или сте однекуд дошли?
- Испричајте нам нешто о породици, чиме су се бавили родитељи (да ли се неко бавио истим занатом), како сте провели детињство?
- Када се први пут јавило интересовање за занимање којим се бавите, када сте осетили потребу да се и на тај начин искажете?
- Да ли је неко конкретно утицао на Вас и је ли Вам непосредно помогао (да ли сте од неког наследили вештину)?
- Колико времена посвећујете Вашој активности?
- Да ли, осим породице и пријатеља, још неко зна чиме се бавите; како је то примљено у непосредној околини (улици, махали, селу, кварту...)?
- Осећате ли да Вас сународници због Вашег талента више цене, поштују и воле? Да ли Вас породица подржава у Вашем раду?

⁷⁶ Аутори Процедуре су Д. Б. Ђорђевић, Б. Саитовић Лукин и Д. Тодоровић.

- Јесте ли били у прилици да Вашу уметност и занимање покажете и широј јавности, на некој приредби, изложби, концерту... у Вашем или неком другом граду?
- Знају ли и нероми за ово чиме се ви бавите (да ли са њима сарађујете и како су Вас прихватили)?
- Да ли Вас је и како шира заједница (држава, локална самоуправа, фондације, НВО...) помогла? Да ли сте икада конкурисали за одређена средства код домаћих или иностраних фондера?
- Да ли сте учествовали на неким такмичењима (општинским, регионалним, републичким, међународним) и да ли сте освајали неке награде (које и када, да ли су неке били и новчане)? Која Вам је награда најдража?
- Било ли је и има ли сада дискриминације према Вама због Вашег занимања?
- Шта Вам је потребно да бисте постигли већи успех него до сада? Имате ли обезбеђене неопходне услове за рад? Како видите у будућности Вашу уметност и занимање?
- Да ли су мотиви бављења тим послом духовне или материјалне природе? Од чега живите и издржавате породицу – од талента или од нечег другог?
- Имате ли наследника у породици у бављењу Вашим послом? Шта бисте волели да вам деца буду?
- Кога ромског уметника највише цените?

ЛИТЕРАТУРА

- Asković, Dragoljub (prir.) 2003. *Bi kheresko, bi li moresko / Bez doma, bez groba* (izbor poezije Roma u Srbiji i Crnoj Gori). Smederevo: Arka.
- Бакијаревић, Валентина 2006. *Моја реч*. Београд: Витез.
- Asković, Dragoljub (prir.) 2012. „(NE)VIDLJIVI: antologija romske poezije“. *Sveske* 39–40.
- Банић Грубишић, Ана 2013. *Ромски Хий хој у Србији: музика и конструиција мањинској идентитетима*. Београд: Српски генеалогски центар.
- Богдановић, Недељко 2018. *Руја на черју*. Рукопис.
- Vučković Niški, Rade (prir.) 2008. *Kralj romske pesme (Drugi o Šabanu Bajramoviću)*. Niš: Punta.
- Delem, đelem: традиционална култура Рома у Србији* 2008. Аутор каталога Драгољуб Ацковић. Београд: Етнографски музеј.
- Ђорђевић, Dragoljub B. 2007. “The Admirable Roma: A Contribution to the Solidification of Cultural Identity“. U: *Identiteti i kultura mira u procesima globalizacije i regionalizacije Balkana*, priredili Lj. Mitrović, D. Zaharijevski i D. Gavrilović (prir.), 289–315. Niš: Centar za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu.

- Ђорђевић, Драгољуб Б. 2008. „Роми за углед II (Допринос учвршћивању културног идентитета)“. *Теме* 32(1): 85–111.
- Ђорђевић, Драгољуб Б. 2010. *На коњу с лайиојом у бисајама: увод у ромолошке студије*. Нови Сад, Ниш: Прометеј, Машински факултет.
- Ђорђевић, Драгољуб Б. 2011. *Казуј крчмо Церимо: њериферијска кафана и околње*. Београд, Ниш: Службени гласник, Машински факултет.
- Ђорђевић, Драгољуб Б. 2012. *Казуј крчмо Церимо: њериферијска кафана и околње*. Београд: Службени гласник, друго издање.
- Ђорђевић, Драгољуб Б. 2014. „Ромолошки коментар методолошких савета финске Ромкиње Саге Векман“. У: *Прилози сѝрајтејѝји унајређења ѝоложаја Рома*, приредили Тибор Варади, Драгољуб Б. Ђорђевић и Горан Башић, 99–112. Београд: САНУ, Заштитник грађана Републике Србије.
- Ђорђевић, Драгољуб Б. 2018. *Пиѝао сам малоѝ ѝужа (Моја социолошка ѝрича о Шабану Бајрамовићу)*. Београд, Ниш: Службени гласник, Машински факултет.
- Ђорђевић, Драгољуб Б. 2019. „Тома Семафорѝија“. *Социолошки ѝреїлед* LIII(4): 1636–1656.
- Ђорђевић, Драгољуб Б. 2020. „Шраф“. У: Ђорђевић, Д. Б., Тодоровић, Д. 2020. *Тома Семафорѝија. Социолошки ѝорѝреїѝ ѝерача шофершајбни*. Нови Сад, Ниш: Прометеј, Машински факултет.
- Ђорђевић, Драгољуб Б., Тодоровић, Драган 2020. *Тома Семафорѝија. Социолошки ѝорѝреїѝ ѝерача шофершајбни*. Нови Сад, Ниш: Прометеј, Машински факултет.
- Ђорђевић, Драгољуб Б., Тодоровић, Драган, and Lela Milošević 2004. *Romas and Others – Others and Romas: Social Distance*. Sofia: Institute for Social Values and Structures „Ivan Hadjiyski“.
- Ђорђевић, Дејан 2012. „2011 / Падови и неколико успона“. *Печайѝ*, 20. јануар, стр. 62–65.
- Ђурбаѝић, Светомир (прир.) 2013. *Dukat na putu: Romi u srpskoj poeziji – antologija*. Niš: Punta.
- Ђурић, Рајко 1969. *Rom rodel than talav kham (Rom ѝражи месѝо ѝод сунцем)*. Београд: Сервис за графичке делатности Савеза КУД Београда.
- Ђурић, Рајко 1983. *Zagonetke, mitovi i jezik Roma*. Kruševac: Bagdala.
- Ђурић, Рајко 1986. *Хефесѝови ученици*. Београд: БИГЗ.
- Ђурић, Рајко 1987. *Seobe Roma*. Beograd: BIGZ.
- Ђурић, Рајко 1990. *Zagonetke i mitovi Roma*. Novi Sad: Društvo Vojvodine za jezik, književnost i kulturu Roma.
- Ђурић, Рајко 2005. *Gramatika romskog jezika / Gramatika e rromane čhibaki*. [prevod na romski Alija Krasnići]. Novi Beograd: Otkrovenje/ Phučaripen/ Novi Sad: Budućnost.
- Ђурић, Рајко 2006. *Исѝорија Рома – ѝре и ѝосле Аушвица* (предговор Вацлав Хавел). Београд: Политика (два издања на немачком).
- Ђурић, Рајко 2010. *Istorija romske književnosti*. Vršac: Književna opština Vršac.
- Ђурић, Рајко 2011. *Pravopis romskog jezika*. Vršac: Visoka škola strukovnih studija za vaspitače.

- Ђурић, Рајко, Цветковић, Томислав Н. (прир.) 1984. *Jaia / Вајџре*. Лесковац: Напредак.
- Ђурић, Рајко, Miletić, Anton 2008. *Istorija Holokausta Roma*. Beograd: Politika.
- Плић, Розалија, Плић, Емилија (прир.) 2002. *Iz romske riznice*. Kragujevac: Romski informativni centar.
- Cartwright, Garth 2005. *Princes Amongst Men: Journeys with Gypsy Musicians*. London: Serpent's Tail.
- Cartwright, Garth 2008. *Balkanblues und Blaskapellen: Unterwegs mit Gypsy-Musikern in Serbien, Mazedonien, Rumänien und Bulgarien*. Höfen: Hannibal.
- Kiddle, Kathy 2004. „Naše slike“. U: *Romi: interdisciplinarni prikaz*, uredila Diane Tong, 121–125. Zagreb: Ibis Grafika.
- Кокошар, Мирослав 2006. Текст на клапни књиге Валентине Бактијаревић *Моја реч*.
- Krasnići, Alija, Saćip, Mehmed (прир.) 1999. *Poezija rromani: antologija e rromane poezijaçi ani Jugoslavija = Poezija romska: antologija romske poezije u Jugoslaviji*. Niš: Savet Smotre kulturnih dostignuća Roma Srbije.
- Lemon, Aliana. 2004. „Romi (Cigani) u Sovjetskom Savezu i moskovski Teatr 'Romen' (1991)“. U: *Romi: interdisciplinarni prikaz*, uredila Diane Tong, 139–156. Zagreb: Ibis Grafika.
- Мачке ђеру веш: бајке Рома југоисточне Србије* (сакупљање организовао, приредио и предговор написао Д. Б. Ђорђевић). 2003. Ниш: Свен, Italian Consortium of Solidarity.
- Мусић, Горан, Вукчевић, Предраг 2019. „Diesel power. Хип-хоп у Србији од задовољства повлашћених до масовне омладинске културе“. *Култура* (162): 166–196.
- Николић, Јован 1993. *Очи ђокојној јајњетиа: за децу и осетљиве*. Ниш: Студентски културни центар.
- Османи, Ибрахим 2005. „Текија“. *Теме* 29(1–2): 164–171.
- Oukli, Džudit 2002. „Pisanje antropologije u Evropi“. *Kultura* (103–104): 27–53.
- Saitović Lukin, Baja 1999. *Ak avilam: Evo stigli smo*. Prokuplje: autorsko izdanje.
- Serbežovski, Muharem 2000. *Cigani i ljudska prava*. Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca.
- Šainović, Kadrija, Balić, Osman (прир.) 2002. *Jabuka u srcu: (knjiga romske poezije) / Phabaj ano ilo / Apple in the Hearth / XXVI smotra kulturnih dostignuća Roma Srbije*. Niš: Smotra kulturnih dostignuća Roma Srbije.
- Tairović, Zoran 2015. „Kritička misao – promena imidža Roma“ U: *Nacionalni saveti nacionalnih manjina i kultura* (2), uredio D. Radosavljević i dr., 205–216. Novi Sad: Zavod za kulturu Vojvodine.
- Тиаго Станковић, Дејан 2020. „Тешке теме“. *НИН*, 27. фебруар, стр. 29.
- Тилкиджиев, Николай (ред.) 2011. *Усиелиије Роми*. Софија: Изток-Запад.
- Тодоровић, Драган 2007. *Друшћивена удаљеност од Рома*. Ниш, Нови Сад: Филозофски факултет, Stylos.
- Тодоровић, Драган 2008. „Роми за углед III“. *Теме* 32(1): 113–133.

- Todorović, Dragan. 2008a. „Šaban Bajramović – (B)Luzer južne pruge”. U: *Kralj romske pesme (Drugi o Šabanu Bajramoviću)*, прир. R. Vučković Niški, 97–103. Niš: Punta.
- Тодоровић, Драган (прир.) 2017. *Нишка ромолошка школа: библиографија – 1996–2015*. Ниш: УБ „Никола Тесла“, ЈУНИР, Машински факултет.
- Хенкок, Јан, Дауд, Сиобан и Райко Джурич (ред.) 2000. *Ромски крџџојџџи*. Софија: ИК „Литавра“.

Dragoljub B. Đorđević
Dragan Todorović

SUCCESSFUL ROMA ON ROMANI ARTISTS AND THEIR CONTRIBUTION TO CULTURE

S u m m a r y

In 2006/07, while conducting research in the administrative districts of Southeast Serbia for the purpose of the international project “Romani Talents of Southeast Serbia”, we employed a predefined procedure to interview twenty interesting, talented and successful Roma – artists and writers, journalists and craftspeople. Furthermore, while working on the project “Sustainability of the Identity of Serbs and National Minorities in the Border Municipalities of East and Southeast Serbia”, in 2011/12, we interviewed five more people in the East Serbia region – two entrepreneurs, a doctor, a childcare teacher and a town hall clerk. Among other questions, they also had to answer the following one: “Which Romani artist do you admire the most?”

Table 3 shows that the successful Roma specifically singled out two people, who are the pride of their folk and who are visible in Serbian, Balkan, European, and even world culture: Šaban Bajramović (11, 40.74%) and Rajko Đurić (6, 22.22%). Even though this is the case of a personal intertwining of thoughts and associations – every choice is subjective – it is very hard to find fault with this selection. Š. Bajramović is a huge contributor to Romani and Serbian culture, folk and blues, traditional songs and world music; an absolute pitch possessor who always carried a bundle of original compositions everywhere, performing them in an unreproducible, hardly achievable way. Also unequalled is Rajko Đurić, as a writer and a poet. He was a true noble intellectual, characterized by deep thoughts and high style; one could say, without being at fault, that he was a renaissance man, one of the few Serbian Roma known worldwide. Undoubtedly, he was the most learned Serbian Rom, greatly contributing to Serbian culture as well.

In our analysis, it is of utmost importance to determine why Roma only admire and value traditional creators, primarily singers and poets. Are there any artists in younger generations who have, by creating using the “Romani material”, reached certain peaks in their respective areas? Who among the Romani people, excluding the narrow, extremely thin layer of intelligentsia, has even heard of the painter Zoran Tairović, theatre worker Zoran Jovanović, composer Zoran Mulić, opera singer Nataša Tasić Knežević, rocker Dragan Ristić (from the band “Kal”) or established hip hop groups? These artists, as well as some others, can become true role models and show how Romaniness can be developed and presented through much more modern means than the ones used by the older “cultural heroes”, who have, indeed, done so much for Rromanipe in the traditional forms of expression.

Key words: Roma of Serbia, Romani contribution to culture, Šaban Bajramović, Rajko Đurić, successful Roma